

Атаманюк Зоя Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 123.1+001.+13/14

ГРАНІ ЛЮДСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ У СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИХ РЕФЛЕКСІЯХ

В статті розглядається свобода, яка виступає однією з універсальних характеристик людського буття, проявом його цілісності і висловлює здатність людини опанувати умовами свого існування, долати залежності від зовнішніх сил соціального і природного характеру, самостійно здійснювати вибір своїх дій і відповідати за їх наслідки. Досліджується духовність, яку можна визначити як духовне життя людини, її суб'єктивно-ідеальний світ. Мета даної статті полягає в аналізі соціально-філософських аспектів духовності особистості через призму свободи.

Ключові слова: свобода, духовність, духовна свобода особистості, духовні цінності.

ГРАНИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ДУХОВНОСТИ В СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЙ РЕФЛЕКСИИ

В статье рассматривается свобода, выступающая одной из универсальных характеристик человеческого бытия, проявлением его целостности и выражает способность человека овладеть условиями своего существования, преодолевать зависимости от внешних сил социального и природного характера, самостоятельно осуществлять выбор своих действий и отвечать за их последствия. Исследуется духовность, которую можно определить как духовную жизнь человека, его субъективно-идеальный мир. Цель данной статьи состоит в анализе социально-философских аспектов духовности личности через призму свободы.

Ключевые слова: свобода, духовность, духовная свобода личности, духовные ценности.

THE FRONTIERS OF HUMAN SPIRITUALITY IN SOCIAL-PHILOSOPHICAL REFLECTION

The article deals with freedom, which is one of the universal characteristics of human being, a manifestation of its integrity and expresses a person's ability to master the conditions of his existence, overcome dependencies on external forces of a social and natural nature, independently carry out the choice of his actions and be responsible for their consequences. Spirituality is explored, which can be defined as the spiritual life of a person, his subjectively ideal world. The purpose of this article is to analyze the socio-philosophical aspects of a person's spirituality through the prism of freedom.

Key words: freedom, spirituality, spiritual freedom of the individual, spiritual values.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної цивілізації пов'язаний з її глибокої трансформацією, з фундаментальним вибором, з актуалізацією особистісного начала, з підвищенням значення активної діяльності людини, а значить, з ростом її волі і відповідальності. Свобода, згідно з філософським словником, – є здатністю людини до активної діяльності відповідно до своїх намірів, бажань, інтересів, в ході якої вона досягає мети [9, с.569]. Виходячи з цього, свобода виступає умовою і передумовою відповідальності. Особистість відповідальна в міру свободи вибору. Свобода обмежена відповідальністю людини за свій вибір: своєю дією людина стверджує своє уявлення про ідеал, вибирає себе, самовизначається в своєму прагненні виконати свій обов'язок. На ранніх стадіях розвитку людства, свобода корелювала з безпосереднім успіхом, користю, тобто орієнтувала на

найближче і очевидне кожному індивіду майбутнє; пізніше вона набуває вигляду цінностей, що орієнтують на віддалене і багаторазово опосередкований майбутнє і пов'язується з відповідальністю людини за долю цивілізації. У метафізичному сенсі відповідальність означає усвідомлення своєї причетності до буття. Людина несе повну відповідальність за світ, в який вона «закинена» і «включена». «... Коли я з'явився в бутті, я один несу на собі весь вантаж світу, і ніхто не може мені його полегшити» [8]. Відповідальність охоплює вимоги до людини самій оцінювати свої дії і відповідним чином їх виправляти. Людина захищає свою екзистенцію від надактивних і репресивних процедур по відношенню до світу за допомогою відповідних дій. Міра свободи засвідчується мірою її відповідальності. Особистість відповідальна за те, що об'єктивно могла і суб'єктивно повинна була зробити. У моральній поведінці людина відповідальна перед собою, а перед іншими – в тій мірі, в якій вона визнає їх «своїми-іншими», тобто частиною своєї суверенності, де інших вона приймає як продовження самої себе або через яких вона виявляється представленою. Відповідно, людина відповідальна за саму себе (за збереження своєї внутрішньої свободи, своєї гідності, своєї людяності) і за інших в тій мірі, в якій вона визнає їх «своїми-іншими». Людина відповідає за тих, кого приручили і в цій відповідальності проявляється її здатність бути не «одновимірною» істотою, а цілісною людиною.

Чим більше у людини ступенів свободи, тим важче знайти її точку рівноваги. Ця рівновага допомагають її знайти ціннісні орієнтації. Загалом, проблема духовних цінностей буде розглядатися нами в подальшому, але їхній зв'язок очевидний. Цінності – це найважливіший глибинний стабільний пласт свідомості; тут через вибір абсолютів і святинь реалізується людська свобода. Свобода передбачає наявність аксіологічних підстав вибору, досить розвинених і усвідомлених ціннісних орієнтирів; виступає результатом «роздільної здатності» свідомості встановлювати міру і критерії дій. Досвід свободи можливий за умови спрямованості людини на ідеальні цінності, наближається за допомогою здійснення реальних цінностей. Духовні цінності особистості складають основу її світосприйняття і світорозуміння, від них залежить уміння визначати власні життєві пріоритети. Тому розвиток духовного світу людини в значній мірі обумовлює формування і реалізацію її повсякденної та професійної діяльності. Негативним явищем сучасності стало нерозуміння молоддю духовної сфери людського буття й її окремих складових. Спостерігається повна або часткова відсутність внутрішніх орієнтирів, що є наслідком недостатнього духовного розвитку.

Утвердження певних духовних цінностей відбувається у відповідному соціально-політичному, соціально-економічному, соціально-культурному контексті. Водночас саме цінності є визначальною складовою духовного життя особистості, соціальних спільнот і суспільства загалом.

Досліджуючи уявлення про систему ціннісних орієнтацій, важливо враховувати положення, за яким система цінностей є виміром, що характеризує рівень соціального значення певних об'єктів і реалій життєдіяльності людини. Особливість дослідження цього процесу полягає в тому, що цей вимір має не лише суб'єктивний, а й об'єктивний характер.

Духовні цінності особистості розглядаємо як цілісне утворення, яке складається з цілої низки духовних почуттів, прагнень, потреб. Одні з них можуть займати лідируючі позиції в цьому процесі, інші – відіграють другорядну роль у контексті духовної спрямованості особистості. Формуючись у певних соціальних умовах, духовні цінності втілюють у собі високі суспільні інтереси, активізують соціальну діяльність, стимулюють індивіда до суспільно-корисних справ, слугують свідомому вибору місця в ньому.

Аналізуючи духовно-моральні інтереси підростаючого покоління у контексті проблеми духовності людини, О. М. Дідус вказує: «Як прояв духовного життя суспільства мораль відображає суспільну свідомість та суспільну волю людей, носить історичний характер. Зі зміною суспільно-економічних умов життя у людей змінюються погляди і поняття, тобто їхня суспільна свідомість. Водночас не слід забувати про загальнолюдські моральні цінності, які індиферентні щодо соціально-економічних перетворень. Дієвість морального виховання

проявляється в тому, що все необхідне і справедливе для суспільства стало особистісно необхідним, тобто основою поведінки конкретної людини» [6, с.53].

У здатності здійснювати свободу виражається духовність людини, яка складає основу її індивідуальної цілісності. Людина як духовна істота відрізняється від інших живих істот своїм вільним існуванням і внутрішньої здатністю дивитися на все як би з боку, оцінювати все опосередкованим чином і володіти своїми спонуканнями. Духовна свобода особистості в різній мірі завжди присутня в різних культурних сферах, проникаючи в політику (у вигляді політичної волі), в мистецтво (в формі художньої творчості), в мораль (як свобода вибору і підстава морального вдосконалення особистості). Специфіка феномену свободи полягає в тому, що вона стає справжньою реальністю тільки в ціннісній системі взаємопов'язаних категорій

Проблеми духовного вдосконалення особистості повсякчас привертала увагу вітчизняних і зарубіжних науковців. Феномен духовного розвитку особистості вивчали А. Адлер, В. Арутюнов, С. Гроф, О. Олексюк, Г. Райх, О. Семашко, В. Сівков, В. С. Барулін, А. Ярошенко та ін. Дослідження психологічних аспектів духовності здійснювали М. Боришевський, Е. Помиткін, М. Савчин, Ж. Юзвак. Особливості формування духовних цінностей сучасної молоді відображені в працях І. Бега, В. Бондаревської, Є. Борінштейна, І. Зязюна, Г. Шевченко. Однак в філософських дослідженнях сучасності недостатньо уваги приділяється осмисленню соціально-філософських механізмів формування духовної свободи особистості. Тому **мета** даної статті полягає в аналізі соціально-філософських аспектів духовності особистості через призму свободи.

Виклад основного матеріалу. Людина володіє багатьма різними якостями. Вона, насамперед, духовна істота, але їй властиво все те, що й іншим природним істотам: потреба у їжі, відтворенні собі подібних, інстинкти, певні почуття і т.д. і т.п. Людина також живе в системі суспільних зв'язків і відносин. Вона є істотою діяльною і діяльність розгортається в межах матеріального та духовного світу. Духовність людини не відділена, не відгороджена від інших її якостей. Так, фрейдизм показав, який великий вплив на все духовне життя людини має лібідозна енергія, як вона, сублимуючись, виступає у вигляді багатьох духовних якостей, прагнень людини, як порушення законів цієї сублимації приводить до серйозних дефектів всієї духовної сфери людини – неврозів, психозів і т.і. Аналіз суспільних зв'язків людини розкриває багато важелів, які спонукають людину засвоювати духовні досягнення культури, постійно підтримувати високий статус цієї асиміляції. Звернення до діяльності людини розкриває процеси формування цілепокладання людської діяльності, багато аспектів становлення та розвитку понятійно-категоріального фонду. Можна сказати, що всі грані людського буття, життєдіяльність людини так чи інакше, обов'язково діють на духовний світ людини, преломлюються в ній.

Людина, яка розглядається у зв'язку з соціумом, можна аналізувати під різними кутами зору, саме людина пов'язана з іншими людьми системою відносин, вона – діяльна матеріально-предметна істота, носій певної культури. Кожна з цих граней її буття і може бути взята за основу при аналізі людини. Враховуючи таку багатозначність, необхідно виділити якусь основну якість людини, те, що в першу чергу робить її людиною. На наш погляд, такою фундаментально-важливою якістю людини є її духовність. Вона є основою людини, вона пояснює природу людського буття, її визначаючи роль стосовно соціуму, саме в духовності методологічний ключ до розуміння людини як єдності загально-родового та індивідуально-інтимного. Звернення до аналізу духовності допоможе зрозуміти її значення в житті людини.

Можна виділити деякі основні аспекти духовності:

1) Всеохоплюючий характер духовності. Вона включає в себе раціональні та емоційно-афективні сторони, когнітивні та ціннісно-мотиваційні моменти, орієнтовані на зовнішні та внутрішні установки.

2) Духовність людини існує як ідеальність. Ідеальність в цілому характеризується тим, що зміст будь-яких явищ світу, суспільства інтеріоризується в чистому вигляді, звільнена

від матеріально-предметних, просторово-часових характеристик свого буття. Людська духовність і є ідеальний світ, коли людина оперує ідеальними формами.

3) Духовність є суб'єктивним світом людини. Вона існує як внутрішнє, інтимне життя людини, вона розгортається в її ідеальному просторі і часі, виступає як особливість Я кожної конкретної людини.

4) Духовність як міра розвитку людини. Часто під духовністю розуміють міру розвитку в людині морально-етичних якостей, принципів, ступінь засвоєння досягнень духовної культури людства [1, с.112-113].

Що ж стосується загальних рис духовності, то це людський дух у всьому багатстві та взаємозв'язку її проявів, виражених в вербальних та ідеальних невербальних формах, виступаюча як суб'єктивна внутрішня реальність людини. Духовність можна означити як духовне життя людини, її суб'єктивно-ідеальний світ.

Отже, В. С. Барулін виділяє наступні грані людської духовності. Перша грань розкриває екзистенційний сенс духовності. Тут мова йде про те, що в духовності людина фіксує власне людське Я, усвідомлює, ідентифікує власне людське буття. Інша грань розкриває індивідуальну неповторність, унікальність людини. Саме в духовності втілюються, живуть, проявляються найбільш глибокі людські імпульси, прагнення людини. Третя грань розкриває релятивний сенс духовності. Мова йде про те, що в духовності людина виступає як суб'єкт відносин. Причому ці відносини проявляються двояко: зовні, до всього зовнішнього світу і всередину – як відношення до себе, власного Я. Четверта грань розкриває асиміляційно-аккумулятивний сенс духовності. Тут мова йде про засвоєння, інтеріоризацію людиною великого багатства світу культури, про перетворення багатства на внутрішній зміст людини [1, с.114-115].

Звичайно ми розкрили не всі грані духовності. Людину ми розглядаємо і з позиції свого Я, своєї індивідуальності, своєї всезагальності, своїх відносин. Як відомо, визначень духовності велика кількість [4, с.5]. І кожне з них розкриває її сутність з певної позиції. Більшість визначень зводяться до того, що власне духовність є квінтесенцією людини. Духовність – це не якась риса людини, не якась властивість, не доповнення до людини. Це дещо інше. Духовність людини є те, що виділяє її із всього світу універсуму. «Духовність є інтегративна якість, яка відноситься до сфери сенсожиттєвих цінностей, яка визначає зміст, якість і направленість людського буття та «образ людини» у кожному індивіді» [1, с. 117].

На наш погляд, саме духовність людини найбільш повно виражає і характеризує людську сутність взагалі. Сутність людини насамперед в її духовності.

Духовна екзистенційна суть людини фрагментована, індивідуалізована, матеріально, раціонально орієнтована на експлуатацію особистості. Вона позбавлена наповненості, сенсу, обмежена формою – знаком грошей і влади – тотальним, бездушним інструментом поглинання душ. Формально все ще визнаючи духовну культуру умовою розвитку і вдосконалення людини, фокус у теперішній час переноситься з цілісного, сакрального знання, яке вдосконалює духовну природу особистості, на цивілізаційне, яке формує ненаситний культ споживача масових благ. Не людина з її духовним потенціалом, «близькими зв'язками» стає об'єктом впливу цивілізаційного знання, а маса, яка нескінченно споживає, жадібна, роз'єднана, яка втратила свій справжній вигляд. Можна сказати, сама маса формується під впливом нового порядку. Отже, змінюються і перспективи розвитку суспільства: цінність общинного світу стає недоступною розумінню тоталітарному споживчому свідомості, мислячій категоріями споживацтва. В рамках нового масового порядку ілюзія про споживчий рай стає тією метою, до якої направляє людський потенціал дискурс влади і людина охоче відгукується на заклик. Незалежність і самодостатність індивідуума, свобода вибору духовного розвитку і дій, свобода волі, здатність до дії у відповідності з своїми принципами, перевагами, переконаннями, цінностями і свідомий контроль за вибором дій, підпорядковані нормам моралі та права, свідчать про його автономне існування. Автономія індивіда визначається як його внутрішнім світоглядом, психологічними якостями, вимогами

практичного розуму, духовною культурою, так і соціальними умовами, у яких він формується. Для суб'єкту автономії важливою умовою є взаємозв'язок його певних форм поведінки і діяльності, мотивом яких є світоглядні установки і відображення його волі, з оточуючим його соціальним середовищем.

Духовність як екзистенціальний пласт людини також полягає, на думку В. С. Баруліна, в тому, що людина через свою духовність і в її формах усвідомлює, сприймає, відчуває саму себе. Інакше кажучи, духовність – це особливий, нікому більш не властивий спосіб ідентифікації людиною самої себе, своєрідна її само ідентифікація [1, с.117-118].

Ця роль духовності відбивається і в певних зовнішніх оцінках людського буття. Так, людина живе, поки в ній живе душа, поки у неї є свідомість, розум. Втрата свідомості, осудності – це і втрата людського буття, точно так же, як повернення свідомості, прихід «в себе» – це своєрідне повернення в людське буття. Принципове значення духовності для людського буття відображено і в філософській рефлексії. Відомедекартівське *cogito ergo sum*, мислю – отже, існую – відображає цей екзистенційний пласт свідомості. В даному випадку мислення є не просто показником людського пізнання, визначеного раціонального процесу, воно свідчить про саме існування людини, виступає критерієм даного існування.

Отже, можна виділити духовність як екзистенцію, як існування самого духу людини, як екзистенцію всього людського буття. Людина живе, діє, перетворює світ, спираючись на духовність як форму самоідентифікації. Здається, екзистенціалісти мали рацію, коли коріння людського існування шукали в області духовності. Правда, ці корені вони вбачали в межових ситуаціях людського буття, в «бутті між», це їхнєпереконання виправдовувалася тим, що саме в цих ситуаціях вони рельєфніше охоплювали, фіксували деякі глибини духовного світу людини, з'ясовували фундаментальне значення цих глибин для самого буття людини.

Якщо духовність як фактор самоідентифікації людини оцінити в площині взаємозв'язків людини і соціуму, то можна констатувати, що людина виступає тут насамперед як духовна істота, як суб'єкт духовного буття, а вже потім як робітник чи вчений, представник етносу або класу, країни, покоління, культури і т.д. Її різноманітні відносини з соціумом виростають з її духовності, потім заломлюючись, опосередковуючи в безлічі конкретних соціальних модифікацій.

Людина є відкритою для можливостей, вона визначає свою дійсність сама. У сфері свободи більш широко, ніж в інших духовних сферах, виражається сутнісна основа людини, її якісна визначеність і багатозначність форм проявів. Людина як вільна істота завжди зорієнтований на майбутнє, на рішення екзистенціальних проблем, на розширення горизонту свого існування, на вічне заперечення і перетворення всього усталеного і стійкого, на нескінченний пошук нових форм життя, що дає йому можливість тотального буття в світі. «Рішучий самоцінний вчинок належить тільки цілісної, спрямованої в майбутнє особистості: в ньому вона виражає себе і відкривається новому досвіду» [7, с.497].

Висновки. Свобода людини робить її відносини зі світом і з самим собою виключно складними, рухливими і мінливими. Свободою констатується самоцінність і універсальність форм людського життя, зняття пут відчуження буття, в якому існування людини набуває функціонального і речового характеру і переживається через відчуття своєї принципової заміненості в цьому світі. Зняття відчуження можливо лише в процесі подолання відчуження, підтвердження своєї свободи. В сучасних умовах багатовимірного соціального буття свобода стає здатністю людини співставляти свої самостійні дії з дією різних культурних, технологічних форм, контролювати відчужені від неї громадські структури. Домінуючою в даний час стає не ідея досягнення свободи, а переживання її і вміння користуватися нею. Вільна діяльність людини повинна бути в руслі прогресивних тенденцій суспільного розвитку. «Вільні» дії людини в світі, що породили глобальні проблеми, змусили змінити саму картину світу, в якій подібні дії перестають оцінюватися як щось самоцінне, і переважне значення набуває відповідальність.

Таким чином, свобода виступає однією з універсальних характеристик людського буття,

проявом його цілісності і висловлює здатність людини опанувати умовами свого існування, долати залежності від зовнішніх сил соціального і природного характеру, самостійно здійснювати вибір своїх дій і відповідати за їх наслідки.

Духовність можна визначити як духовне життя людини, її суб'єктивно-ідеальний світ.

Духовна свобода особистості в різній мірі завжди присутня в різних культурних сферах, проникаючи в політику (у вигляді політичної волі), в мистецтво (в формі художньої творчості), в мораль (як свобода вибору і підстава морального вдосконалення особистості). Специфіка феномену свободи полягає в тому, що вона стає справжньою реальністю тільки в ціннісній системі взаємопов'язаних категорій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барулин В. С. Основы социально-философской антропологии / В. С. Барулин. – М.: ИКЦ «Академкнига», 2002. – 455 с.
2. Бех І. Д. Ціннісна система у розвитку особистості / І. Д. Бех // Вісник Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка: Зб. наук. праць. – Випуск 1 (5). – Полтава, 1999. – С. 13-20.
3. Бердяев Н. А. Самопознание. (Опыт философской автобиографии) / Н. А. Бердяев. – М.: Книга, 1991. – 446 с.
4. Буева Л. П. Человек, культура, образование в кризисном социуме /Л.П.Буева// Философия образования. – М.: ИНИМ РАО, 2010. – 233 с.
5. Возняк С. М. Духовні цінності українського народу / С. М. Возняк. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 293 с.
6. Дідус О. М. Духовно-моральні інтереси підростаючого покоління у контексті проблеми духовності людини / О. М. Дідус // Духовність України. Зб.наук. праць. – ЖДЛУ, 2001. – вип.3. – С.52-54.
7. Мунье Э. Персонализм// Манифест персонализма /Э. Мунье.–М.: Республика,1999. – 559 с.
8. Сартр Ж.П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии: Пер. с фр. – М.: Республика, 2004. – 639 с.
9. Философский энциклопедический словарь / ред.С. С. Аверинцев. – Москва: Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.

Бабаєва Баяз Аллаверді-Кізі - – аспірант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 1.316.3.

МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена аналізу ментальності як соціокультурного фактора, що визначає національні особливості розвитку суспільства. Визначено, що в понятті ментальності відображається духовний (соціокультурний) стан масової ціннісної свідомості населення, яке складається в результаті досить стійкого впливу різних факторів (суспільно-політичних, економічних, релігійних та інш.) і проявляється в різних видах діяльності. Обґрунтовано, що ціннісні зрушення в структурі національної ментальності є фактором впливу на масову свідомість та зміни ціннісні-нормативної системи українського суспільства.

Ключові слова: ментальність, національний менталітет, цінності, фактор розвитку суспільства